

1925 чылдың
август 31-де үнүп эгелээн

ШЫН

№ 4
(1331)

2014 чылдың
ЯНВАРЬ 16,
четверг
Садар өртээ
хостуг

e-mail: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

http://shyn.ru

СОЧИЖЕ ТЫВАНЫҢ ДЕЛЕГАЦИЯЗЫ АЪТТАНЫР

«Сочи-2014» 21-ги Кышкы Олимпиаданың ажыдышкынынга киржири-биле Тывадан делегацияның кежигүннерин тодараткан.

Аңаа ТР-ниң аныяктар болгаш спорт херектериниң талазы-биле сайыды Уран-кыс Ондар, Каа-Хем кожуунунун баштыңы, кожуунунун Төлээлекчилер хуралының даргазы Александр Шелехов, «Тыва» КТРК-ның корреспондентизи Виктория Тас-оол, Европаның үш дакпыр чемпиону, делегейниң ийи дакпыр вице-чемпиону болгаш Россияның херээжен улус аразында хостуг хүреш талазы-биле чемпиону, Тываның Дээди Хуралының депутады Лориса Ооржак, гандбол талазы-биле 1984 чылда ССРЭ-ниң чемпиону, спорттун хоочуну, республиканың Соңгулда комиссиязының даргазының оралакчызы Олег Фортуна болгаш амыдыралы күш-культура болгаш спорт хөгжүлдери-биле сырый харылзаалыг ажил-чорудулгалыг оон-даа өске алдарлыг кижилер кирген.

Кышкы Олимпиаданың ажыдышкынынга киржири-биле Тывадан баар делегацияны республиканың Баштыңы Шолбан Кара-оол удуртур.

Тываның спортчу ниитилелинге республиканың Баштыңының ады сөөлгү чылдарда көскү апарган. Чүге дээрже республикада порт болгаш күш-культура хөгжүлдесинде оң үлүг-хуузу, бот-киржилгези, сагыш чоаашкыны улуг. Бөдүүн эвес экономиктиг айдалдар турбуже, Шолбан Кара-оолдун от-идепкейи-биле республиканың чурт-акчылыг черлеринге аңгы-аңгы угланышынның спортчу объектилер туттунуп турар. Ол дээрже Кызылда «Сүбедей» спорт комплекси, кылымал шывыгылыг амгы үениң футбол шөлү, ТывКУ-да эштир бассейн, 12 школаның чанында спортчу комплекс. Ол ышкаш Тываның хоорай-суурларында эштир бассейннер болгаш футбол өлдери, спортчу комплекстер биле школаларда спорт залдары ажылгалче кирип бар. Каа-Хем суурда болгаш Чадаана юрайда культура-спортчу комплекстер дуу база эгелээн.

Чурттакчыларны спорт болгаш күш-культура кичээлдеринге хаара тудары-биле «Спортту — бажыңнар чанынга» деп гурнаторнун төлөвилелиниң боттанылганы болур. Республиканың Баштыңы албан-орлериниң материал-техниктиг баазанын ажылгаарындан аңгыда, сурагылыг спорт-ларга база оларны кижизиткен тренерлерге моральдыг болгаш материалдыг кимчени көргүзүп келген. Шолбан Кара-оол ийи кижилер тулчур маргылдааларың мөгейикчизи болгаш, спорттун кышкы, йгы хевирлерин кичээнгейге алган. Ол тайында найысылалдың чурттакчыларың дыштанырынга ынак «Тайга» станцияның үр үениң иштинде ажылгал чок тур-ының соонда чаарттынып ажиттынганы речилеп турар. Ол ышкаш Чазак Башты-ның идепкейи-биле республикада ай са-нда «Кадык амыдырал хүннери» эртип бар.

Тывадан делегацияның кежигүну Лориса Ооржак.

Тыва делегациязының кежигүннери-ниң аразында Европаның, Совет Эвилели-ниң болгаш Россияның чемпиону, делегей кубогунун ийи дакпыр тиелекчизи, хостуг хүрешке делегей чемпионадының мөңгүн медальдың эдилекчизи, республиканың Олимпийжи курлавырлар училищезиниң директору Александр Доржу база бар. Ол мынчаар чугаалаан: «Олимпиаданың ажыдышкынынга киржири дээрже, келир үениң спортчуларын кижизидер талазы-биле ажылды улам күштелдирип, оларны Тываның спортчу тугун оон-даа бедик тудар кылдыр белеткээр дыка улуг алдар-дыр. Хостуг хүреш мөгези болганымда, бүгү делегейде алдаржаан бистиң атлеттери-

вис дээш чоргаарлары мен. Ынчалзак спорттун кышкы хевирлеринче база кичээнгейни угландыра болза эки, чүге дизе Сочиге болур Олимпиада аңаа кончуг эки чылдагаан-дыр. Мен бодаарымга, бистиң республикада биатлон хөгжүлдесинде багай эвес байдалдар бар. Тыва дээрже, чаяаттыг аңчылар региону-дур. Канчап билер, бистиң ажы-төлүвүстүн аразында келир үениң олимпийжи чемпионнары өзүп олурары магатчок. Сочиге аян-чорук дээрже мээң чүгле улуг спорт байырлалыңа киржим эвес, а арга-дуржулга солчул-газы болгаш ажылымга чаа бодалдарның үндезини болур дээрзинге бүзүрээр мен».

ТР-ниң парлалга албаны.

ДМИТРИЙ
МЕДВЕДЕВ
ЧАА ЧЫЛ-БИЛЕ
БАЙЫР ЧЕДИРГЕН

Байыр чедирген телеграмманың сөзүглели:

— Хүндүлүг Шолбан Валерьевич! Чаа чыл-биле чүректің ханызындан чедирген байырымны хүлээп ап көрүңер!

Курантыларның мездээзи-биле календарьда саннар өскерлир, ынчалза-даа бүгү салгалдарны каттыштырып турар, биске деткимче болуп, бурунгаар шимчээринге дузалап чоруур үнелиг чүүлдер ол хевээр артып каар. Ол дээрже чоок кижилерге, бодунуң чуртунга ынакшыл, ооң чаагай чоруу дээш чедишкиннер чедип алырынга чүткүл-дүр.

Бо хүннерде эрткен чылдың эң чырыткылыг болушкуннарын сактып, келир үениң планнарын тургузуп турар бис.

2014 чыл Силерге, Силерниң төрөөн кижилериңерге, эш-өөрүңерге болгаш Тыва Республиканың чурттакчыларыңа езулуг аас-кежиктиг чыл болзун. Өг-бүлө бүрүзүңге өөрүшкүнү болгаш чаагай өскерлишкиннерни эккелзин. Бистиң чурт-тувустун чаагай чоруу ооң хамаатыларының кайы хире аас-кежиктиг болгаш чедишкиннерлиг болурундан хамааржыр болгай.

Силерге кадыкшылды, чедишкиннерни болгаш эки сеткил-хөөннү күзедим.

Д. МЕДВЕДЕВ.

ЧОННУН КАДЫКШЫЛЫ – БИРГИ ЧЕРГЕНИН АЙТЫРЫ

Чурттакчы чоннун хөй кезинге медицина дузазын чедиреринче угланган «Кадыкшылдың оруу» губернатор төлөвилелин Тываның Баштыңы чарлаан.

Шинчилге үезинде чоннун 100 хуузу хаара тудар болгаш кол кичээнге кедээ черде уругларже болгаш улуг назылыг кижилерже угландылар сорулганы Тываның Баштыңы салган. Республиканың кадык камгалал сайды Орлан Донгак Шолбан Кара-оолдун хүлээп алышынынга киргеш, чоннун эрткен чылдагы шинчилгезиниң түннелдерин болгаш кадык камгалалды чаартырының программаларының күүселдезиниң баштайгы көргүзүлгелерин Чазак Даргазынга таныштырган. Ооң чугаалап турары-биле алырга, шинчилгениң баштайгы үе-чадазында чоннун 84 хуузу хаара тудар аргалыг болган, ханы шинчилге-биле чурттакчыларның 41 хуузу хаара туткан. Өскүс чаштарның 94 хуузу, азыранды уругларның 55 хуузу шинчээр.

«Бо хүндеги көргүзүлгелеривис мындыг. Эмчилер хөй ажилды кылганнар, ындыг турбуже ажилды организастаарынга оон-даа өске дээштик аргалар херек дээрзин билип турар бис – деп, сайыт чугаалаан. – Мында кадрлар чедишпейн турар, бо дээрже нити-российжи айтырыг-дыр. Бир эвес Тывада эмчи кадрлар 60 хуу хандырткан болза, чуртта көргүзүп оон-даа эвээш». Кадык камгалалды чаартырының программаларының күүселдезинге дүүштүр Тываның эмнелге албан черлеринге амгы үениң эвээш эвес медицина дериг-херекселдери келген, оларны чүгле ажыктыг ажыглаар херек деп, сайыт Орлан Донгак демдеглээн. Чаа аргаларның бирээзи – программага дүүштүр Тывада келген ийи КамАЗ деп машинаны көжүп чоруур, шинчилге эрттирер ийи медицина бригаданы кылдыр ажыглаары ажыктыг.

ШАГААГА БЕЛЕТКЕЛ ТЫВАДА ЭГЕЛЭЭН

Ай чурагайы-биле Чаа чыл – Шагаа республикага январь 31-де хүннүн баштайгы херелдери-биле чедип келир. Шагаа дээрже Тываның чурттакчыларының кол байырлалдарының бирээзи, ону чоннун бурун шагдагы чаңчылдарын сагып тургаш, демдеглээр. Тываның сүлдезинде үнүп оорар хүнче углай халдып оорар аъттыг кижилер барын сагындыраал. Үнер чыл көк Аът чылы болур. Чурагайыларның санап турары-биле алырга, ол чыл турум болгаш чүткүлдүг чорукту көргүзүр, ханы бодаалдык болгаш откөс дег изиг-халын байдалдың каттыжышкыны болур. Аът чылының шинчизи – ыяш, ол бодамчалыг болгаш дүрген чорукту көргүзүп турар. Аът чылында төрүттүнген кижилер шимченгир, чугаакыр болгаш кандыг-даа шиитпирлер хүлээп алырындан чалданмас болур.

Бо төлөвилелди Кадык камгалал яамызы сайгарар кылдыр Тываның Баштыңы киирген дээрзин сагындыраал. Херектиң ужуру чүл дээрже, ийи төлөвилелди ажилдап кылырын болгаш камгалал киирерин, чаа чылда күүседирин Шолбан Кара-оол яамы бүрүзүнге дааскан. Ол төлөвилелдер эргежок чугула болгаш Тываның чурттакчыларынга ажыктыг болур ужурул деп, Шолбан Кара-оол демдеглээн.

Сайыт-биле ужуражылга үезинде Тываның Баштыңы «Кадыкшылдың оруу» деп төлөвилелди деткип турарын медеглээн болгаш ону 2014 чылдың март 1-ден эгелээш шалыпкын күүседип эгелээр сорулганы салган. Төлөвилелге губернаторнун деп эрге-байдалды тыпсыр.

«Эрге-чагыргаларның ажылының дээштин көргүзүр бадыйкал болза, ооң чурттакчы чоннун назынының узун болуру – деп, Шолбан Кара-оол демдеглээн, – республиканың чурттакчыларын шалыпкын болгаш шынарлыг шинчиер, ховар специалистерниң ачы-дузазының чонга чедиринг болурун хандыраар, республиканың чурттакчыларының назынын узадыры дээш ажилдаар, Тываның чедери берге кожуннарда чаштарны болгаш узун назылыг кижилерни шинчилге хаара тудар ужурул бис. Көжүп чоруур төп дээрже шинчилге чонну 100 хуу хаара тударының аргазы-дыр. Мээң мурнунда-ла бергеним кижилерниң кадыкшылын экижидеринге болгаш оларның шинчилгезинге чаа аргаларны ажыглаарының дугайында сүмемни хүлээп ап турарыңар эки-дир».

Көжүп чоруур медицина төвүнге ажилдаар кылдыр дуржулгалыг эмчилерни шилирин, оларга эки акша-шалыңны тургузуп бээрин Тываның Баштыңы сайытка дааскан.

ТР-ниң албан-езузуңуң сайтызындан.

КАПИТАЛИНА АВРАМОВНА КОРОЛЕВА

Ада-чурттуң Улуг дайынының хоочуну, күш-ажылдың хоочуну, идепкейлиг хөй-ниити ажилдакчы Капиталина Аврамовна Королева 90 харлап чорааш, январь 15-те мөчээр. Ол амыдыралының сөөлгү хүннеринге чедир Россияның болгаш Тываның езулуг патриоту, ниитилел ужуру-дузалыг хөй-ле болуушкуннарның идепкейлиг кижикчизи, чараш болгаш чаагай сеткилдиг кижилер болуп келген.

Капиталина Аврамовна 1924 чылдың апрель 29-та Тыва Арат Республиканың Би-Хем районунун Хадың суурга хөй ажы-төлдүг тараачын өг-бүлөгө төрүттүнген, 1935 чылда доктаамал чурттаары-биле Туранче көжүп келген.

Капиталина Королеваның (өгленир мурнунда Щенова) күш-ажылчы ажил-чорудулгазы аныяанда-ла «Кызыл тараачын» колхозка эгелээн. Билиглерже чүткүл ону Кызыл хоорайже эккелген, ол няня болуп ажилдавышаан, №1 школаның тос класын дооскан. Ооң соонда өөрениринге дайын шыптыктаан.

Кызыл Армияның хүрээленинге эки турачы кылдыр хүлээп алырының дугайында Капиталина Аврамовнаның дилээн ССРЭ-ниң Тыва Арат Республикада төлээ чери 1943 чылдың февральда хандырган. Ол-ла чылдың мартта Тывадан чораан 50 орус кыстар-биле кады Киевтиң харылзаа училищезинче чоруткан, ол өөредилге чери ынчан Красноярскиге көжүп келген турган.

Дайынның баштайгы шылгалдазын Тыва чурттуг кыс бир дугаарында 40 дугаар адыгжы корпусун 511 дугаарлыг аңгы батальонунун составына Курск ээппээнге 1943 чылда туткан.

Ол батальонунун составына Капиталина Аврамовна Белоруссияны болгаш Польшаны хостаарынга, Австрияны болгаш Германияның девискээринге тулчуушкуннарга киришкен. Тирилелге хүнүн ол үрегдеттинген Берлинниң кыдыына уткаан.

Фронтучунун дайынчы оруктарын Орел хоорайны хостаарынга киришкени дээш, Другь хемни кезеринге киржилге, Белосток, Вормдит болгаш Мельзак хоорайларны хостааны дээш Дээди Кол командылакчының өөрүп четтиришкени-биле, «Дайынчы ачы-хавыязы дээш» медаль-биле, Кызыл Сылдыс ордени-биле үнелээн.

Курлавырда улуг сержант Королева (ынчан Щенова турган) 1945 чылдың сентябрь 3-те чанып келген. Кызыл хоорайга

Ш. В. Кара-оол, Ш. С. Иргит, Ю. А. Килижеков, А. Б. Свинцов, С. И. Огнев, А. П. Дамба-Хуурак, А. М. Монгал, А. А. Шойгу, О. С. Достай, Е. В. Каратаева, О. Н. Косоротов, Ш. Ч. Монгуш, С. Т. Кызыл-оол, В. О. Донгак, Р. В. Кажин-оол, С. Х. Монгуш, О. Э. Ондар, М. Д. Ооржак, К. А. Бичелдей, О. Д. Натсак, А. Т. Бараан, У. С. Ондар, Ю. О. Ооржак, А. Ф. Лобанов.

«ИНТЕРНЕТ ДЕЛЕГЕЙИНДЕ»

Россияның парлалга хүнүнүн бүдүүзүнде Тыва Республиканың Баштыңы – Чазаның Даргазы Шолбан Кара-оол массалыг информация чепсектеринин төлээлери-биле интернет четкизинде блогтар (аңгы-аңгы темаларга бижип турар арыннар) дугайында сайгарып чугаалашкан.

Бистиң республикага хамаарыштыр интернетте аңгы-аңгы арыннарны ажиткан. Аныктарның «интернет делегейинче» кирип, республиканың сайзыралыга идиг болуп турар блогтарны номчуп, кижип турары өөрүнчүг. Ынчалза-даа ол янзы-бүрү блогтарда чүгле эки эвес, а багай талалыг «чараш эвес» чүүлдерни бижип, сайгарып турары дүвүренчиг. Журналист Роланда Казачакованың чугаалап турары-биле алырга, чамдык сайтыларда бичии, кем чок, чаш кижилерниң чуруун салгаш, шын эвес медээни би-жээн болур. Ол сайтының администратору-биле харылзажыры барык болдунмас, «улуг күш» үндүрүп тургаш, харылзааны чедип алырга-даа, чедимчелиг түннел чок. Хайгаарал орган-

нары бо айтырыгже кандыг-даа кичээнге салбайн, тоомчага албайн турар. Тыва Республика талазы-биле ИХЯ-же интернетте «тенектенип», шын эвес медээ бижип турарларга хамаарыштыр дилег чагаа киирерге, чурум үрээшкенин чок дээрзин медеглээн хары-чагаа ийи ай болганда келген.

Интернет четкизинде «чараш эвес» оюнну чорудуп турар улустун аттары чок азы өске ат-биле «чаштынып турар». Ынчалза-даа оларны тудуп алырының аргалары бар дээрзин чогуур органнар ажилдакчылары бүзүрүткен.

Анык журналистерниң чугаалап турары-биле алырга, ТР-ниң ИХЯ-зы хүн бүрүнүн кем-херек үүлгедиишкенин сайтыга доктаамал салбас болза эки. Ындыг медээлер чоннун сагыш-сеткилин улам кударадыр. Ынчангаш чонга номчуштуг, эки чүүлдер дыңнаткан, «сергедиптер» медээлерни салыры чугула.

Амгы үеде «ВКонтакте» социал четкиде «Тыва Республика» блогу идепкейлиг чоруп турар. Ында 20 муң ажыг кижилер бижиткен болгаш республика-

чурттай бергеш, ол партия шкелазын дооскан, дыка хөй чылдарның дургузунда республиканың саң-хөө болгаш ажил-агы органнарынга ажилдап келген ол кезээде бодунга бедик негелделиг, туруштуг болгаш ажил-ишчи кижилер чораан. Он сагыш човангыр болгаш кичээгейлиг ава, кырган-ава деп үнелээр турган.

Капиталина Аврамовнаның бүгү амыдыралы идепкейлиг ажил-чорудулга-биле долдунган. Оожургал билбес чаңчылдыг болгаш ол хөй-ниити амыдыралының хажызын черле артапайн келген. Хүндүлүг дыштанылгазынче үнзе-даа, ол долгандыр турар чонун бодунче хаара тыртып, күштү болгаш сагыш-сеткилдиг энергиязын дамчыдып келген. Бодунун хөй үезин ол өзүп оорар салгалдык шериг-патриоттук кижизидилгезинге берип, аныктар-биле доктаамал ужуражып, оларга фронтучу сактышкыннарны чугаалап чораан.

Ол кайгамчык кижиниң амыдыралдан чарлып чорутканы Капиталина Аврамовнаны таныыр, ооң-биле кады ажилдап чораан кижилерниң чүректелеринге аар дегген. Ооң чырыткылыг овуру-хевири бистиң сагыш-сеткиливске кезээде артар.

Тыва Республиканың Баштыңы болгаш республиканың Чазак мөчээр кижиниң төрө болгаш чоок кижилеринге хан кажыдалын илергейлеп, эгиттинмес чидиргени оларның-биле үлежип тур.

ның эки болуушкуннарын сайгарып турары өөрүнчүг. Ол чүпү көргүзүп турары дээрже, янзы-бүрү хоп чугаалар бижирииниң орунга, болуп эрткен чараш хемчеглерни, чогадыкчы коллективтерни, эки чүүлдерни, чедишкениннеривисти чүге сайгарып, чугаалажып болбас деп.

Шолбан Кара-оол журналистерниң чугаазындан хөйүн билип алганын демдеглээш, интернетте «чурум чок» кижилер-биле туржуп турары дээш өөрүп четтиргенин илереткен. Республика амыдыралының эки талаже хөгжүлдизинге кижилер бүрүзү кижир болза эки. Чазак Даргазының чугаалап турары-биле алырга, блогер шимчээшкенин улам сайзырадып, республиканың эки ат-сураа, ат-алдары дээш таарымчалыг бүгү байдалдарны тургузар. Ындыг чедимчелиг блогтарның тургузукчуларынга чыл санында Тыва Республиканың Баштыңының грантызын тускайлаар. Ол ышкаш оларның билиин бедидери-биле семинарларже чорударын ТР-ниң Информатизация болгаш харылзаа яамызынга дааскан.

Алдынбай БАДЫ-ХОО.

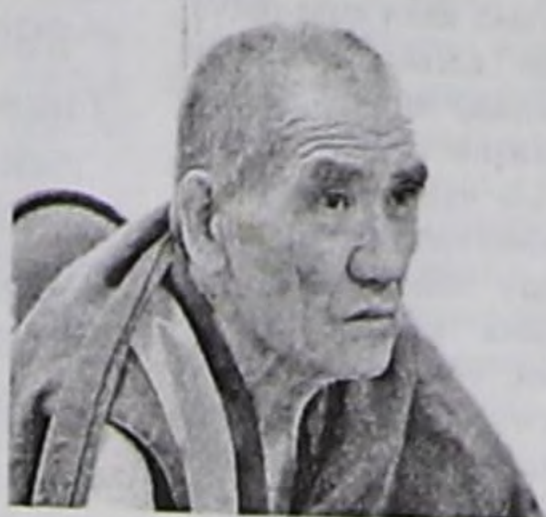
КИЖИЗИДИКЧИ КҮЖҮН ДОЛУ АЖЫГЛААР

Тывага будданың шажын школаларын ажыдарының аргаларын философия клубу сайгарып турар.

Философия клубунуң бо чылдың январь 11-де болган ээлчеглиг хуралына Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол киришкен. Аңаа болган чугааның кол темазы—республиканың аныяктарының шажын-чүдүлгелерине холбаазы, ооң өзүп олар салгалдың угаан-бодал болгаш мөзү-шынар байдалдарына чедирип турар салдары.

Тываның күрүне университетинин проректору, философия эртемнеринин доктору болгаш будда болгаш тибет эртемнеринин төвүнүн тургузукчузу, аныяктар кижизидилгезинге буддизмнин ролунуң дугайында илеткел кылган Ольга Хомушку чугааның кол өзээн тодараткан. Профессорунуң санап турары-биле алырга чаңчыл болган шажын-чүдүлгелер, ылаңгыя Тываның будда ниитилежилгези чүдүлгеге негелдени, ылаңгыя аныяктарының талазындан сонуургалды экономиктиг реформаларның агымы-биле күштелдирип шыдавайн барган. Ооң түңнелинде Тывада янзы-бүрү секталар (агымнар) тывылган, оларның аныяктарының сагыш-сеткилинге чедирип турар салдары ындыг-а күзеничг эвес болуп турар.

Сөөлгү 20 чыл дургузунда республикада тургустунган шажын каттыжыышкыннарының саны үштүң бири чедир эл, 53 четкен. Оларның 23-ү — будда угланышкынныг, 1-и—Русьтуң православ хүээзининг организациялары, ирээзи — эрги орус чүдүлгелер, 1-протестантылар болгаш 8 амнаашкын организациялары. Шажын-чүдүлгениң ол хире эй санныг болуп турары чүдүлгениң «мода» апарганы. Шажын хемчеглерининг маслыг болуп бар чыдары база у бадыткап турар. Ындыг рбуже чоннуң ол шажын-чүдүлгеге хандыкшылдыг руу ооң сагыш-сеткилинг аныяктарына эки салдар чедир-ин турары социологтарны алгаш эксперттерни дүвүрөт-т. Оон туржук чамдык бай-лар талазы-биле харын-даа дулаашкыннар болуп турар. Оң чижээ, чоннуң арагалаар

Тываның Камбы-ламазы
Тензин ЦУЛТИМ.

чоруу, кем-херек үлгедиш-киннери, элээдилерниң амы-тыннга четтинер фактылары—бо талазы-биле республика Россияда эң чогулчалыг эвес де-вискээрлерниң санынга кирип турар.

Эртемденниң чугаазын өске киржикчилер база деткээр. Тываның шажын организация-ларының ажыл-чорудулгазы-ның дээш чок болуп турар чылдагаанын ол чүдүлгелерниң боттарының тарамык болгаш бот-боттарынга удурланышкак чоруу деп, дыка хөй кижилер санап турар. Ындыгларның ажыл-ижи чүдүлгелиг кижилерниң угаан-медерелинге чогулчалыг эвес чүүлдерни кирип, харын-даа социал турум чорукка дуза болбайн турар. Бот-боттарының аразында ындыг чөрүлдээниң көскү чижээ—Тываның будда шажынының ажылдакчылары-ның аразында демнежилгениң чогу, ооң уламындан мынчага чедир көскү удуртукчу ында томуйлаттынмаан. Оон аңгыда аңгы-аңгы шажын организация-ларының коммерцияга сундулуу ооң уламындан аңаа бүзүрөвес чоруктуң байдалын тургузуп турар.

Республикада ажылдап турар шажын каттыжыышкынна-рының кижизидикчи улуг күжү долузу-биле ажыглаттынмайн турар, харын-даа чамдык тава-рылгада чоннуң дүрген өскер-лир негелдезин хандырып, күш четпейн турар деп саналга Шолбан Кара-оол каттышкан. Чаңчыл апарган чүдүлгениң аныяктарга солун болур кыл-дыр шимченгир ажылдаары күзеничг дээрзин чугаалаан.

«Чүдүп чоруур бөдүүн кижинен-даа езулалдарга езу барымдаалап киржип каар эвес, хүндүлүг башкылардан амыдыралдың ханы утка-шынарының, кижини бүрүзүнүн иштиги сагыш-сеткилинин дугайында дыка билип алыксаар мен, оларның өөредии амыдыралчы дуржулгазы эвээш аныяк кижилерге эң чугула болгай»—деп, Чазак Даргазы бодалын илереткен.

Амгы шажын организация-ларының бо хүндеги айтырыглары дээрже оларның тургустунуушкунунуң болгаш сайзыралының айтырыы дээрзи билдингир, эгелээн ажыл-херектерде саң-хөө айтырыгларындан эгелээш ооң ажылдакчыларының билиг-мергежилерге чедир шийт-пирлээр чүүлдер черле турар деп, Тываның Баштыңы санап турар. Шажын каттыжыыш-

Эртемден
Ольга Хомушку.

кыннарының иштиги тургузуу болгаш турар чери кымның-даа холгаарлаар эргези чок чүүлдер болур, ындыг турбуже ниитилел-даа, күрүне-даа оларга шы-даар шаа-биле дузаны чедирер ужурлуг. Чүге дээрже оларның ажыл-чорудулгазы, кедизинде барып, кижиниң чаагай чо-руунче угланган болгай. Ол дуза дээрже шажын культу-разының болгаш шажын-чүдүл-геге хамаарышпас этиканың үндезиннерин Россияның шко-лаларына кириери болур деп, Шолбан Кара-оол санап турар.

Шажын эртемнерин шко-лага кириеринин дугайында айтырыгны сайгарып турда шажын школаларын шажын албан черлеринин чанынга, Русьтуң православ хүрээзинге шажын школазынга дөмей кылдыр ажыдып болуп деп, филосо-фия клубунуң хуралының кир-жикчилери санааннар. Ындыг школаларга кандыг-даа назы-лыг чүдүүр кижилер чүгле езу-чаңчылдарны шийгээди алыр эвес, делегейниң бүгү шажын-нарынга чаңгыс аай мөзү-шынарының үнелиг чүүлдеринге база өөренир.

Философия клубу 2007 чылда тургустунган дээрзин са-гындыраал. Ону тургузарының эгелекчилеринин бирээзи Тыва Республиканың Баштыңы Шол-бан Кара-оол болган.

gov.tuva.ru-дан.

Хүннүң медээлери

ДЕМНИГ БОЛГАШ КҮЖЕНИИШКИНИНГ АЖЫЛДААР

Тываның Баштыңының Дээди Хуралга кылган Айыт-калының кол-кол чүүлдерин боттандыраарының талазы-биле ажыл-херектерниң чу-румун республиканың Чазак бадылаан.

Эрткен чылдың декабрь 20-де регион удуртукчузунуң кылган айыткалында 2014 чылда республиканың социал-эконо-миктиг хөгжүлдээниң чугула айтырыглары тодараткан. Ты-ваның болгаш Россияның дем-нежилгезининг 100 чыл болган юбилейин белеткээр болгаш эрттирери-биле холбашкан со-рулгаларны, Тываның сайзы-ралының инвестиция планын ажылдап кылырының талазы-биле федералдыг ведомстволар аразының комиссиязын тургу-зарының дугайында Россия-ның Чазакның удуртукчузунуң даалгаларының күүселдезин эң чугула чүүлдер кылдыр Шолбан Кара-оол онзалап демдеглээн.

«Дмитрий Медведевтин даал-газы транспорт инфраструкту-разының болгаш энергетиканың айыыл чок чоруунуң, даг-тывыш үлетпүрүнүн, тудуг индустрия-зының, болбаазырадылга бүдүрүлгелеринин, көдээниң сайзыралының талазы-биле бистиң төлөвилелдеривисти шимчедиринге чогулчалыг ар-галарны биске берип турар.

Ол органы ажыктыг ажылдаар дизе, Москвага демниг болгаш күженишкынниң ажылдаар хе-рек. Амгы үеде биске кол чүүл — боттук барымдаалар. Респу-бликаның иштиги негелдези-нин-даа, улуг-улуг инвестиция төлөвилелдеринин сорулгала-рының-даа талазы-биле ылап-тыг санаан сан-чурагайлар чугу-ла болуп турар».

РФ-тин Чазакның Даргазы-ның даалгазын күүседире-биле республиканың Чазак Кызыл хоорайның чоогунга чылыдыл-га-электрик станциязын, Шагаан-Арыг болгаш Ак-Довурак хоо-райларга чаа котельнаяларны тударының, Кызылдың аэро-портунуң самолеттар ужудар, хонар шөлүн чаартып кылыры-ның, Каа-Хемни болгаш Би-Хем-ни кежир көвүрүлгелерни тударының, федералдыг М-54 автомобиль оруунуң угланышкынның өскер-тирининг инфраструктурлуг төлөвилелдерин күүседиринин талазы-биле эргежок чугула болгаш барымдаалыг докумен-тилерни белеткээш, бо чылдың марттан орайтатпайн, федерал-дыг ведомстволар аразының комиссиязынче кириерин Эко-номика, Үлетпүр болгаш энер-гетика яамаларына, Даштыкы экономиктиг харылзаалар тала-зы-биле агентилелге дааскан.

КРЕЩЕНИЕ ЭЖИНДИРИИШКИ- НИНГЕ БЕЛЕТКЕЛ

Бо чылын крещение эжиндириишкини Вавилин ээтпээнге болур.

Биче хемчээлдиг суднолар талазы-биле күрүне инспек-циязының специалистерининг дыңнатканын езугаар алыр-га, Би-Хемниң улустуң эштин деп кезээнге доштуң кылы-ның, агымның дүргенин бол-гаш сугнуң тереңин хынаан. Оон алган сугну хынаарга, са-нитар-эпидемиология норма-ларынга дүгжүп турар болган, доштуң кылыны четчир, хем-ниң дүвүнге чедир 1,7 метр.

Январь 17-де дошту үттээр болгаш эштин черни дериир. Январь 18 болгаш 19 хүнне-ринде эштин черге полиция-ның ажылдакчылары болгаш камгалакчылар дүн-хүн чок дежурныйлаар. А массалыг эжиндириишкин болуп турар үеде эмчилерниң, полиция-ның болгаш ОБЯ-ның брига-далары аңаа турар. Ол черге баарын күзээн кижилерни че-дирер хөй-ниити транспортун Кызылдың мэриязы организас-

таар. Эштин черниң чоогун-га чылыг майгыннарны тигер.

Айыыл чок чоруктуң органи-зас-техниктиг хемчеглеринден аңгыда, доштуг сугга эштининг өске-даа аргаларын сагырын эмчилер сүмелеп турар. Чижээ, сугга адаанга ийи минутадан эртир эжинмезин, өкпезинде аарыг бар, хан базышкыны ту-рум эвес азы чүрээ үзүктелиш-кинниң ажылдаар кижилерге эштин сүмелевейн турар.

Январь 19-та агаарның тем-пературазы кандыг болурун ам чугаалаары берге, ынчалза-даа 30-35 градустан ашпас хире. Мурнуку чылдарда ол 40 гра-дус чер соок турган, бо чылын харын аайлашкан деп болур.

Православ христианнарда бурганның крещениези — кол байырлалдарының бирээзи. Ол январь 19-ка таваржып ту-рар. Ол атты Иоанн Крести-тельге тураскаадып адаан, ол 30 харлыг Иисус Христи-ге крест кедиргеш, Иордан хемге эжиндирген чүве-дир.

ТР-ниң албан-езуунуң сайтызындан.

Философчу клубта аныяктар.

Тыва улустун мерген үлегер домактары бар. «Хөйү — хөйлең, чону — чоорган», «Өскүзүнден өлбес, өскүзүнден өзер», «Өскүс кижини өөр чоннуг» дээш, оон-даа өске. Тыва улус шаг-шаандан-на бот-боттарын деткижи, өскүс калган ажы-төлдү азырап өстүрүп чораанын бо үлегер домактарының утказы тода илередип турар.

Эрги Тыва үезинде чоннун амыдырал-чуртталгазының байдалы берге, колдуунда мал-маган азырап өстүрүп, ооң сүт-сааны, зыт-кежи, дүгү-биле амыдырап чораан. Ындыг-даа болза, тыва кижиниң сагыш-сеткили кезээде буянныг, эң ылаңгыя өскүс калган ажы-төлдү ооң төрелдери черге кагбас, азырап өстүрүп каар. Өскүс ажы-төлдү аартыктаар, харын-даа оларга дузалаар хөөн чок чорукту тыва улус сагыш-сеткил кеми деп санап чорааннар. «Өскүстү кагган — өөндөлө-вес», «Төрелин кагган — төврээр» деп үлегер домактар аңаа херечи. Өскүс калган чаш ажы-төл төрелдерин азыраваан кижилер чонунга хундүткел чок боор. Өскүстерни төрелдери хамаанчок, көңүс таныызы ачы-буянныг улустар азырап ап чораан. Шаанда моолдар, сурач уруг өг-бүлелерге төрүттүнерге, ону өдзэнге каапкаш көжүп чоруй баар чаңчылдыг чораан деп чугаа бар. Моолдар-биле кожа-хелбээ чурттап чораан Эрзин-Тестин, Мөңгүн-Тайганың тывалары ээн чуртка кагдырган сурач чаштарны азырап өстүрүп каанының таварылгалары кайы хөй.

Ындыг төөгүлери билер кижилер оларның чамдыктарының ат-сывын-даа адаар боор чорду.

Өскүс-чаңгыс чаш ажы-төл азырап өстүрүп каан ачы-буянныг кижилерни чон утпас, оларны кезээде чылыгы-биле сактып чоруур. Улуг назы-харлыг кижилер Кызылдың №2 школага башкылап, директорлап чораан Алексей Мокур-оолович Белек-Байыр башкыны ам-даа утпааннар. Алексей Мокур-оолович өскүс дунмаларын азырап өстүрген башкы-дыр. Ооң азырап өстүрүп кижизидип, эртем-билигге чедирип каан хөй дунмаларының аразындан Валентина Күжүгет — «Россия Федерациязының алдарлыг эмчизи», Эрес-оол Күжүгет — хоочун чолаачы, «Тыва АССР-ниң алдарлыг ажилдакчызы» деп хундүлүг аттарның төлептиг эдилекчилери. Бистин ада-өгбелеривис ол хире чараш-чаагай буянныг сеткилдиг-дир. Бөгүн-даа болза бистин аравыста ындыг кижилер кайы хөй. Чүгле олар боттарын чарлаттынып чорбас, өскүс-чаңгыс уруг-дарыгны азыраары, кижизидери — сагыш-сеткилиниң, мөзү-шынарының чайгаар чаяттыг будужу. Оларның бирээзин адап каайн. Тываның Херээженнер эвилелиниң даргазы Раиса Күжүгет. Алыс черле ачы-буянныг мөзү-бүдүштүг болгаш, ажил-херектери чаш ажы-төлдү азырап өстүреринче угланган хөй-ниити организациязын баштап чорууру ол боор.

Уруг-дарыг азырап алырын тыва улус аас-кежик, ачы-буян доктаадыр деп санап чораан болгаш ам-даа ындыг. Чижээлээрге, бир эвес ада-ие чүгле кыс уругларлыг болза, оол уруглуг болуксааш, төрелдеринден азы таныш-көрүжүндөн оол азырап алгаш, аңаа эжештир оолдуг-даа апарган боор. Ада-иези чок арткан уруг-дарыгны өг-бүлөгө азырап кижизидип өстүрери амгы үеде эң таарымчалыг дээрзин бо ажилдың арга-дуржулгазы

бадыткаан. Өскүс уругларны азырап өстүрер күзелдиг өг-бүлелерге черге аңгы бажың тудуп алырынга, уругларны ашкарар-чемгерер болгаш хепкереринге деткимчени күрүне көргүзүп, аңаа херек акша-төгерики бюджетке аңгы тус-кайлап турар. Бистин республиканың байдалынга ындыг өг-бүлелер боттары мал, куш аймаа, ногаа өстүрер хууда улуг эвес чер болгаш мал ажыл-агыйлыг боор болза, улам эки. Чүге дээрге оолдар, уруглар ажыл-агыйга бичизинден тура өөренир, алызы барып, боттары башкарлып шыдаар кижилер апаар, оон ыңай эт, сүт, ногаа аймаа-биле өг-бүлө боду хандыртынарынга дузалай. Өскүс уругларны боттарының ажы-төлү-биле кады ынчалдыр азырап кижизиткен өг-бүлө Мөңгүн-Тайганың Мугур-Аксында Арыяа Хомушкеевна Успун биле Игорь Доржуевич Хертектиң өг-бүлөзи. Оларның уруглары шупту эртем-билиг чедип ап, боттары башкарлып, чамдыгы өг-бүлелиг-даа апарган. Аңчы биле Айслана Оюннар Иркутск хоорайда

кааптар-дыр. Амгы үениң кижилериниң чамдыгының боттарының-на чырык өртемчейге бодарадып каан ажы-төлүңге ынакшылы деп сагыш-сеткилиниң чаагай дээжизи кайнаар эстип чиде бергенил? Ооң чылдагааны чүдөл? Бистин амыдыралывыста бо чүүлдү шинчилеп көрүп турар социологтар, психологтар безин ону янзы-бүрү тайылбырлап турза-даа, чиге харыыны тыппаан. Аныяктарның ада-иезиниң, школаның, ниитилелдин багай кижизидилгезиниң кавыны бе? Амы-хууда амыдыралын ажы-төлүнүн амы-тынындан артык кылдыр аныяктарның үнелей бергени бе? Азы ханывыста, угувуста өскерлишкinnen болуп турары ол бе?

Ынчалза-даа кезээ шагда ажы-төл-ада-иениң, өг-бүлениң аас-кежи. Өскүс-чаңгыс уругларны азырап өстүрүп, кижини кылып каар болза, ачы-буянныг аас-кежик.

Нарын айтырыг — өскүс арткан уругларга кичээнге чүгле бажың хандырылгасы база күрүнениң чигелделери-биле холбашкан эвес, а өскүс уругнун ниитилелге чаңчы-

«Шын» солунун редакциясында өскүс уругларның хоойлу езугаар төлээлери. 2013 ч., май 24.

ажылдап, чурттап чоруурлар. Аңчы — чурукчу, Айслана — эмчи. Кежик биле Буян Чамбалдар — Кызыл хоорайда, кайызы-даа иштиги херектер органнарында ажилдап чоруурлар. Алаш Доңгак эрткен чылын школа дооскан.

Тываларның аразында дөргүл-төрелиниң болгаш өске-даа кижилерниң өскүс-чаңгыс уруг-дарыын азырап өстүрүп чоруурлар ам-даа эвээш эвес. Шаандагы Тывага өскүс-чаңгыс уругларны төрелдери, таныш-көрүжү аалынга тургузуп алгаш, азырап каар чораан болза, бо шагда уруг-дарыг азырап алыр эргени чедип алыры белең эвес. Оларны азырап өстүрер чеже-даа изиг күзелдиг болуңза, амыдырал-чуртталгаң чединмес, акша-шалыңгың эвээш, оран-бажыңгың бичин болза, күрүне органнары дөмей-ле чөпшээрес. А байшырак өг-бүлелерниң чамдыгызы азыраарын белең-не күзевес боор.

Ада-иезиниң азыралы чок арткан, социал өскүстер дээр уруг-дарыг бар апарган. Олар колдуунда аныяк ада-иелерниң ажы-төлү. Ажы-төлүн аныяктар ада-иезинге, төрелдеринге, харын-даа кудумчуга каапкаш чоруй баар, оон кедерезе, бок төгөр черлерге октаптар, кээргел чок, коргунчуг таварылгалар бар апарган. Дириг амытаннар безин чаш төлдерин олар боттары чем тып чиптер, аңнаар апаргыже чедир азыраар болгай. А кижилер ылым чаш ажы-төлүн

гып, амыдырал-чуртталгазы кандыг болуру ооң кызымак, чүткүлдүүндөн хамааржыр болгай. Бо билишкенин өөренип турганы школазы, оларның-биле ажилдап турар социал адырлар болгаш кижизидикчи башкылар, психологтарның долу, шын кижизидилге ажилындан кончуг хамааржыр. Бир эвес олар «Аас-кежиимниң каңнакчызы — бодум мен» деп угаадыгны билер болза, өске улустан ылгал чок, бир дөмей чурттаар дээрзинге бүзүрээр мен.

«Социал өскүстер»

Эрткен чылын майда «Шын» солунун редакциязынга өскүс уругларның эрге-ажыын камгалаарының талазы-биле ээлчеглиг «дорт харылзаа» болуп эрткен сактыр боор силер. Аңаа ТР-ниң Өг-бүлө болгаш уруглар херектериниң талазы-биле агентилелдин удуртукчузу Наталья Күске-Караевна Ховалыг специалистери-биле киришкен. Интернет четкизиниң Фейсбук, Вконтактеда арыннарынга ук хемчег дугайында чарлал бериптеривиске, ийн өскүс оолдар болгаш Чөөн-Хемчик кожунунун Чадаана, Шеминиң чурттакчылары идепкейлиг болуп, ырак черден албан-биле «дорт харылзаага» кирижи-биле чедип келгени айтырыгның кайы хире чугула дээрзин херечилээн. Бистин редакцияга келген айтырылгарга тодаргай харыыларны бээрин аазаан болгай бис.

2014 чылдың январь айы-биле республикада 5538 өскүс уруг бар,

Республикага 2013 чылда 295 чурттаар бажыңнар-биле өскүс уруглар хандыр-тыгган. Ам бо үеде 19 бажыңның тудуун доозарының кырында келген. 2014 чылда ол-ла сорулгага ниитизи-биле 433247,000 рубль көрдүнгөн.

оларның аразындан 3352-зи 18 хар чедкен.

«Кудумчу уруглары», «артык уруглар», «берге салым-чолдуг уруглары» — амгы шагның эң чидиг айтырыгы болуп турар. Кандыг-даа күрүнеде болгаш ниитилелде өскүс уруглар база аңгы-аңгы чылдагааннар ужун ада-иезиниң хайгааралы чок арткан уруглар черле турган болгаш турар. Хүн бүрүнү чугаазында, теоретиктиг шинчилелдерде бис болганчок-ла «өскүс», «социал өскүс чорук» деп билишкinnenге таваржыр бис. «Өскүс» деп тодарадылгага ада-иези иелээ азы кайы-бирээзи чок апарган 18 харга чедир назылыг өскүс уруглар хамааржыр. «Социал өскүс чорук» деп билишкinnen ада-ие эргезин казыттырганының, ада-иеге харысалга онаап болбазының, ис чок читкениниң болгаш оон-даа өске чылдагааннарның түннелинде ада-иезиниң хайгааралы чок арткан уругларның ниитилелде барын көргүзүп турар бүдүн социал байдалдыр. Кажан ада-ие кандыг-бир чылдагааннар ужун уругнун кижизидилгезинче сагыш салбайн турар таварылгада уруг дээш сагыш салышкынны күрүне болгаш ниитилел хүлээнип алыр. Социал өскүс чорук — амгы үениң чидиг айтырыгы. Ооң кол хевирлеринге ада-иези мөчөөн, ада-ие эргезин казыттырган, ада-ие эргезинден ойталаан ада-иелерлиг, уругнун кижизидилгезинде киржилге чок ада-иелерлиг уруглар хамааржыр. Өскүс уругларның айтырылгарын күрүне бодунче ап турар. Чүге дизе ол ниитилелде социал болгаш экономика чорудуун өйлээрин, өг-бүлө, ие-чашка социал деткимче көргүзерин өөренип көөр. Бо айтырыгга өскүс уругларга ниитилелде амыдыралынга таарымчалыг байдалдарны тургузуп бээр аргалыг бүгү-ле хөй-ниитилел хаара туттунар ужурлуг.

Бажың-биле хандырылга

Өскүс уругларның чурттаар оран-сава байдалы аажок чидиг болганда, бо айтырыгга хамаарыштыр тодаргай доктаал көрээлиңер.

Чаа 15 дугаарлыг Федералдыг хоойлу езугаар өскүс уругларның бажың оочурунга бүрүткээрин болгаш назы-харын 14-тен 18 харга чедир деп айтып каан. 2008 чылга чедир Тывага бо ажилдар көңүс чоруттунмайн турган. Өскүс уругларның чурттаар бажыңнары турган-даа болза, кандыг-бир чылдагаан-биле азырап турар ада-иелери, азыракчылары азы ажаалда-тежээлде болгаш харагалзал килдизиниң инспекторлары хайгаараваан, камгалап бербээн таварылгалар хөй болуп турар. Чижээ, харысалгалыг ажилдакчылар өскүс уругну үе-шаанда бажың оочурунга тургузуп, тайылбыр ажылын чорудуп турар болза, инспекторларның кошкак ажылының түннелинде мындыг байдалдар тургустунуп турар. Кол-ла чүве — өскүс уругларның эрге-ажыында хамаарыштыр тайылбыр ажылын ам-даа күштелдирер.

АЙТЫРЫГЛАРЫ

Сайгарылгалыг чүүл

Кандыг тайылбыр бээрл?

Бо чидиг айтырыгларны Чазак Даргазы уур органнар-биле өскүс уругларның е-ажыын камгалаар ажылдарны шың-деңгелге сайгарып, негелде кылып ары эки түңнелдерге чедирип турары.

Кол демдеглексеп турарым болза, ре-ннун белем эвес бюджетинден хөй дани өскүс уругларның чурттаар оран-азын тударынга Чазак Даргазы Ш.Кара-дун онзагай кичээнгейин дараазында нар-фактылар боттары чугаалап турар. ууп көрүңер даан, федералдыг хоой-удулганы удуртулга болдурга, өскүс гаш ада-иезиниң хайгааралы чок арт-уругларны чурттаар оран-сава-биле дыраарынга 2013 чылда федералдыг ржеттен 194393,800 муң, республика ржединден 122208,500 муң рубльди алаан. Эрткен чылын тускай сорулга-акшаландырышкынның күсели-биле публиканың тус чер чагыргалары үениң лдзинге дүүштүр 295 бажыңнарны аш, өскүс уругларга дүлгүрлерин сып берген. 19 бажыңның тудуун доо-ның кырында келген. А 2014 чылда а сорулгага ниитизи-биле 433247,000 л көрдүнгөн.

Өскүс уругларны чуртталга бажың-и-биле хандырап талазы-биле Кызыл уун эки көргүзүлгү. Эрткен чылын уунга 27 квартираны ажылгалга кири-Оон аңгыда Чөөн-Хемчик, Таңды, о кожууннарда тудуглар шалыпкын л турарын демдегледип болур. Тускай вилел-биле туттунган бажыңнар чурт-ылыг черлерниң чаа омур-хевирин тур-л, ээлерин өөртүп турар. Ындыг болза-муниципалдыг тургузугларга аңгылаан и-хөреңгени эрткен чылын Кызыл хоо-биле Мөңгүн-Тайга кожуун чедир шиң-п албааны хомуданчыг.

Ираккы Мөңгүн-Тайга кожууннуң суму ргаларында ниити бажың оочурунда өскүстөр бүрүткеттинген. Өскүс киж-ажың-биле хандырап дугайында суд пириниң күүселдезин 1 киж ам-даа шышаан. Эрткен чылын кожуун чагыр-228 муң рубльди чедир шиңгээдип ал-ындан ону бюджетке дедир эгиткен. ире акша түңүңге тудуг материалда-адып алгаш, ажылды эгелзэн турган з, ол бир өскүс уругнуң негелде-үүседип болур турган эвес бе? Ону тбырлаары тус черниң чагырга дарга-ның арын-нүүрүндө арткан боор. ийысылал Кызыл эрткен чылын 21 300 муң рубльди шиңгээдип албаа-ан ону өске кожууннарже чара үле-н. Федералдыг бюджеттиң 15 млн. республика бюджетиниң 6 млн. 241 рубль анаа-ла «хилис» барганы ол! Россия Федерациязының регионалдыг лде яамызының тургускан өртзөн-үштүр Тыва Республикада социал илелдиң чуртталга шөлүнүң бир илчин метрде үнези 32 муң 100 . Бүгү-ле байдалдарны санап көргөш, өскүс уругга 33 дөрбелчин метр хем-иг чуртталга шөлү онаажырын док-ан. А ол чуртталга шөлүнүң өрте-к 1 млн. 059 муң 300 рубльге дең. Бир хоорай чагыргазы туттунгур, тывын-жылдап турган болза, немей 18 хире чурттаар бажың-биле хандырып бо-рган-дыр.

Республиканың муниципалдыг тургу-зугларының берген медээлери-биле 2012 чылда Ак-Довурак, Кызыл, Эрзин, Би-Хем, Чөөн-Хемчик кожууннар 4 млн. ажыг рубльди чедир шиңгээдип албааннар.

Ам ада-иезиниң хайгааралы чок арткан база өскүс уругларга үлегилзэн бажың-нарның «салым-хуузу» кандыгыл дээрзин көрээлиңер. Ырадыр дилеп турбайн, эрт-кен чылды ап көрээлиңер.

Тыва Республиканың Өг-бүлө болгаш уруглар херектериниң талазы-биле агенти-лелдиң биске берген медээзи-биле алгаш көөрге, Кызыл хоорайның Дружба кудум-чузунда 3/1 база 3/2 бажыңнарда 88 квар-тираның 39-зун өскүстөргө берген. Амгы үеде ол квартираларда херек кырында чүглө 14 киж чурттап турар. 9 киж чурт-таар черлерин садыпкан болза, 11 киж хөлезиге дужаап турар. А 3 квартира ээн, 2-зинде өске кижилер чурттап турары то-дараттынган.

Моон алгаш көөрге, шынап-ла, чурт-таар чери чок кижилерниң саны 14 дээрзи көскү. А артканнары бир-ле черде чурт-таар черлери бар бооп турарын бо байдал херечилеп турар ышкажыл. Квартиразын садыпкан бир хамааты ол-ла бажыңда бир өрээлди хөлезилеп чурттап турарын чүү деп тайылбырлаарыл?

Чылыг, соок сугну ажылгааны дээш ооң төлевирин төлээри — хамааты киж бүрүзү-нүң дорт хүлээлгези. А ону төлээр дээрге ажыл-агый чогу, эки ажылга тургустунуп алыр дээрге эртем-билиг чогу оларга шап-тараазынын тургузуп турары чадаваз. Ындыг болзажок социал хөлезиге чурттап турар бажыңын садып-саарары хоойлуга чөрүшкөк чүүл дээрзи билдингир. Аңаа чогуур, хыналда-хайгаарал органнары то-даргай харыыны бээр дээрзинге идегээр мен.

Эки дуржулга

Өскүс уругларга чурттаар оран-сава хандырылганың талазы-биле байдал-дың дугайында билип алыры-биле Кызыл кожууннуң чагырга даргазының социал по-литика болгаш хөй-ниити организацияла-ры-биле кады ажылдажылга талазы-биле ораакчызы Людмила Кыргысевна Шулуу-биле ужураштывыс. Ол дараазында тайыл-бырны берди.

— Амгы үеде Кызыл кожуунда ниити-зи-биле 272 өскүс уруг бар. Бо сан эрткен 2013 чылдың көргүзүү-дүр. Эрткен чылын 24 кижиниң чурттаар оран-сава алыр оочу-ру чедип келген турган. Оларның чурт-таар бажыңнарын Каа-Хем суурнуң девис-кээринде, Шахтерская кудумчузунда тудуп турар. Ында 2 аал чурттаар 12 бажыңны туткан.

Өскүс уругларны чурттаар оран-сава-биле хандырап талазы-биле программа 2009 чылда эгелзэн. Эге дээрзинде акша-ландырышкын хөй эвес турган болгаш, 2009 чылдан 2011 чылга чедир 11 уруг чуртталга бажыңнары-биле хандырылган. Баштайгы уругларга ээлиг тургаш, хостат-тынган бажыңнар садып берип турган бол-за, 2012 чылдан эгелеп бир дугаар тудугну эгелзэн. Ол бажың 4 аал чурттаар, Сукпак суурнуң девискээринде. 2013 чылда өскүс уругларга хостаттылган бажыңнар эвес, а социал хөлезилел-биле чуртталга ба-жыңнарын тудуп эгелзэн. Ынчангаш Каа-Хем суурнуң девискээринде тудуп турар 12 бажың социал хөлезилел оран-савазы

болур. Ол чүл дээрге, 2013 чылдың ян-варь 1-ден эгелеп күш кирген чаа хоойлу езугаар уруглар ол бажыңнарда 5 чыл дур-гузунда социал хөлезилел-биле чурттааш, оон хоойлу езугаар ол бажыңны хуужудуп алыр аргалыг болур.

2014 чылда беш 2 аал чурттаар ба-жың тудар, ынчангаш 10 уруг бажың-биле хандырылган. Кожууннарның талазындан эң-не кол хүлээлге — электри, суг ханды-рылганы болгаш чер. Ол бүгү бар болгаш акшаландырышкын үе-шаанда келирге-ле, бажыңнарның тудуу эгелээр. Чер ай-тырыын бир дугаарында шийтпирлеп алган турар ужурулуг.

Чаа бажыңнарны биске Каа-Хем суур-нуң чагырга даргазының ораакчызы Улья-на Севэзновна Надыл көргүзүп, ажылгалга кириеринге чедир бичии үе арткан дээрзин дыңнатты. Шынап-ла, чаңгыс аай хевирлиг туттунган бажыңнар чаңгыс кудумчууда тут-тунган. Ульяна Надылдың чугаалап турары-биле алырга, бажыңнарны ам электри-би-ле хандырап арткан. Оон чурттап кирер аал бүрүзүңге 2 тонна хөмүр-даш болгаш 1 куб.м. ыяш бээр.

Түңнел сөс

Бо чүүлүмнү ажылдап кылып турум-да, дараазында байдал мээң кичээнге-йимни хаара туткан. Чижээ, сөөлгү үеде суд органнарының шийтпирин езу-гаар бажың айтырыын «шиитпирлеп» ап турар чамдык уругларның соонда 1988 чылдан тура оочурда турар 50-60 харлыг «өскүс» кырган-ава, кырган-ачаларның Өг-бүлө агентилелиниң хүлээп алышкынын-че ам-даа идегелдиг чоруп турары эпчок.

Совет Эвилелиниң үезинге деңнээрге, кижилерниң хууда эрге-ажыктарының кам-галалы, социал магадылалы амгы Россия-да элзэн бедик дээрзин бо ийи системалар үезинде чурттап, ажылдап чораан улуг на-зы-харлыг кижилер билер. Совет эрге-ча-гырга үезинде ада-иези чок калган өскүс уругларга күрүнеден пенсия төлээр, бажың-балгат-биле хандырап деп чүүлдүң сураа безин чок турган. Өскүс уруглар күрүне хандырылганын турган-даа болза, өөре-дилгезин дооскан, бот-тускайлаң амыды-ралче үнген соонда, ажыл-ижин, чурттал-газын боттары шуудадып алыр. Ынчалза-даа кайы-бир организацияга ажылга кирип алган аныяктарны ниити чуртталга шөлү-биле хандырып турганы оларның социал байдалын улуг дыка баксыратпайн турган. А өг-бүлө туткаш, ниити чуртталга бажы-ңындан үнүп, бажың алырының ээлчээнге хөй чылдар дургузунда туруп, хуу бажың-нарны чыл чылы-биле хөлезилеп чурттап турган болгай. Өскүстөрни чуртталга ба-жыңы-биле хандырап чоокта чаа эгелзэн болгаш, хөнүкпейн турар чүүлдер, берге-дээшкinner ында хөй. Мындыг байдал-га аныяктар бажың-балгаттыг болур дээш боттары шимченгени дээр. Өскүзүңге чылдагааннап орбайн, хууда ажыл-херзэн эгелеп, ону шуудадып, акша-төгери акыл-дап ап, бажың-балгат тудуп алган аныяк-тар кайы хөй. Ынчангаш амыдырал-чурт-талга чедишкinner болуру, шыдал-быра-лыг чурттаары аныяк оолдар, уругларның боттарының кызымаандан, шыдамындан, туруштуундан дыка хамааржыр.

И.ДАМБА-ХУУРАК.

Ч.СААЯНЫҢ тырттырган чуруктары база редакцияның архивинден алган.

Суд шийтпирлерин езугаар

Кызыл хоорайның суду 2010 чылдан 2013 чылдың январь 1-ге чедир санитар-лыг болгаш гигиена нор-маларынга дүгжүп турар социал хөлезилел байдал-дыг чурттаар оран-сава-ларны бээрин Кызыл хоо-райның мэриязынга дааскан 200 хире шийтпирлери үн-дүргөн.

Айыттылган шийтпирлер-ге хамаарыштыр Кызыл хоо-райның мэриязы Россия Фе-дерациязының Дээди судун-га чедир хомудал кириген болгаш ук шийтпирлер өске-рилге чок арткан болуп турар. РФ-тиң Дээди суду-нуң хамааты херектериниң Суд коллегиязының туружу мындыг: өскүс уруглар болгаш ада-иезиниң хайгаа-ралы чок арткан ажы-төл саң-хөө болгаш акша-төгерикиң четчир-чедишпези хамаан-чокка Тыва Республиканың 2005 чылдың декабрь 28-те үндүргени Хоойлузу езугаар чурттаар оран-сава-биле хандырылган турар ужуру-луг. Тус чер бот-башкарылга органнарынга өскүс уруг-ларга болгаш ада-иезиниң хайгааралы чок арткан ажы-төлдү чурттаар оран-сава-биле хандырап талазы-биле күрүнеңиң чамдык бүрүн эргелери көрдүнгөн.

2014 чылдың январь 14-теги байдал-биле алырга, ТР-ниң Кызыл хоорай суду-нуң 148 күүсеттинмээн шийт-пирлери бар. Ында Кызыл хоорай мэриязы социал хөлезилел-биле өскүстөргө болгаш ада-иезиниң хай-гааралы чок арткан уруг-ларга 12,5 кв.метр чурттаар оран-сава-биле хандырап хү-лээлгени онааган.

2013 чылдың ноябрь 11-де Кызыл хоорайның мэ-риязының айтышкыны-биле ада-иезиниң хайгааралы чок арткан 53 уругга чурттаар оран-саваны Суворов кудум-чузунда туттунуп турар чаа бажыңнардан бээр даңзыын бадылаан. Ол чаа бажың-нардан 43 киж чурттаар оран-саваны алыр. Суворов кудумчузунда 62-1 дугаар-лыг бажың ажылгалче 2014 чылдың апрельде кирер.

Оон аңгыда мэрияның айтышкыны-биле 38 өскүс уруглар болгаш ада-иези-ниң хайгааралы чок арткан уруглар чер участоктарының адреси билдингир болгаш чаа туттунуп турар бажың-нардан оран-савага четтинер. Станционная кудумчузунда болгаш Солагай талакы да-чалар девискээринде бажың-нарның тудуу январь-фев-раль айларда ажылгалче кирер. Бо үстүнде адаттын-ган уругларның даңзыынче кирбээн 56 киж арткан.

Светлана БАЛЧЫР.

Кызыл кожууннуң төвү Каа-Хем суурда өскүс уругларга бажыңнар.

Тываның Баштыңы:

«Хөй каът чуртталга бажыңнарының тудуунун хемчээлин өстүрер.

Кызылдың экологтук байдалының баксыраар чоруун болдурбас».

Кызылдың болгаш кызыл-чыларның мурнунга шаандан бээр тургустунуп келген чидиг айтырыг—хоорайның кырында астына берген турар ыш болур, найысылалга ыяш бажыңнарың хойу-биле туттунуп турарындан сөөлгү үеде ол улам немежиң турар. Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол Чазакка болган чөвүлел хуралга чыылганнарың кичээнгейин бо айтырыгже угландырган.

«Кызылдың көдээ суурга дөмей болдурбас херек. Печка одаар, корум-чурум чаңгыс каът бажыңнарың хоорай иштинге элбээ-биле тудар чорукту соксадыр херек, аңаа топчүткен чылыг болгаш электри хандырылгалыг хой каът бажыңнар тудар апаар. Тыныш системазының органның аары Кызылда чок деп Кадык камгалал яамызының оожурган орган херээ чок, комплекстиг эртем-барымдаалыг хемчеглер херек — деп, Шолбан Кара-оол демдеглээн. — Ол дээрже найысылалдың Төлээлекчилер хуралының, эртемденнеринин, федералдыг хайгаарал черлеринин, күүсекчи эрге-чагырганың ажил-чорудулгазы-дыр».

Хөй каът чуртталга

бажыңнарын тудар

Найысылалда хоорай тудушкунун канчаар боттандырып турарын, чер аукционнарында чурум чок чүүлдерден эгелээш Кызылдың болгаш Кызыл кожуунун улуг-улуг чурттакчылыг суурларының хевирин үрөп турары-биле архитектурлук нормаларны сагывай турарыңга чедир ажилдарны Чазак Даргазы шыңгызы-биле шүгүмчүлээн.

Эвээш каъттарлыг чуртталга бажыңнарын Кызылдың девискээринден дашкаар тудары чугула деп, Тываның Баштыңы санап турар. Ол сорулгаларга Би-Хем болгаш Кызыл кожууннарың найысылалга чоок черлерин ажылгаары ажыктыг.

Бажың-балгат тудары-биле чер участоктарын хуваап турарың дугайында, арендааланнарың чүнү-даа кылып турарыңга контролдуң чогуң дугайында, черлерин чижең өрте-биле садып-сайгарып турарың дугайында болгаш өске-даа хажыдышкынарың дугайында медээлер ында кирген дээрзин Шолбан Кара-оол дыңнаткан. «Ол хажыдышкынарың республикага болгаш күрүнөгө эвээш эвес когаралды чедирген, оларны ам-даа сайгарар бис, хуу чуртталга бажыңнарын тударың талазы-биле Чазак программаларың ат-алдарын оларны кудуладып турарыңга чигинмес мен» — деп, ол медеглээн.

Тускайлаан участоктарга бажыңнар тударын ол программада көргөн дээрзин Шолбан Кара-оол сагындырган. Оларны аукционнар дамчыштыр улуг-улуг арендаторларга дамчыдып берген, олар хоорайның эвээш каъттарлыг чаа микрорайоннарын тударын хүлээнгеннер. Ооң-биле черге-

лештир девискээрлерни чаңгыс аай төлевилел езугаар тудар сорулга салдыган—микрорайон бүрүзү архитектура-даа, инфраструктура-даа талазы-биле чаңгыс аай болур ужурлук.

Ол чугула социал төлевилелди коммерция ажыл-херээ кылдыр ажылгаарын болдурбас херек деп, республика Баштыңы чугаалаан. Ол арендаторлар участоктарны өске кижилерге арендага берип, чуртталга бажыңнары тудар кылдыр садып эгелээнер. Ону алган кижилер архитектураның негелделерин-даа, оон туржук тудугун-даа, айыыл чок чоруктуң-даа дүрүмнерин сагывай, бажыңнары боттарының тураланы-биле тудуп эгелээнер. Оларны дыка хойу бажыңнарын тудуп алганнар, инженер четкилерни, электри шугумнарын, хой-ниити транспортунуң маршруттарын, социал объектилерни болгаш өске-даа чүүлдерни негеп эгелээнер. Ол негелдени участоктарны эзлеринче эвес, эрге-чагыргаларже, хамыктың мурнунда республика эрге-чагыргазынче кирип турар.

Чер участоктарын ээлээр эргени аукционга чедип алган тиелекчиде чылыг болгаш электри хандырылгалың айтырыгларын комплекстиг шийтпирлээр чугула хүлээлге бар болдур ийин. Бир эвес чылыг хандырылгалың амы-хуунуң кылдыр кылып болза, ооң экология талазы-биле чогумчалыг болурун хандыраар ужурлук. Мында аргалар-ла хой, оларны сайгарар, эртемденнерниң саналын алыр болза эки.

Хөй каът чуртталга бажыңнарын тударыңга деткимче көргүзериниң аргаларын шенеп көөр херек. Ол дээрже Экономика яамызының, Өңчү-хоренги яамызының, муниципалдыг эрге-чагыргаларың болгаш Чазак Даргазының чаа оралакчызының удуртканы Тудуг яамызының сорулгазы-дыр.

«Чуртталга бажыңнарының тудуунун хемчээлин улгатытары — бүгү деңнелдерниң эрге-чагыргаларының чугула сорулгаларының бирээзи болур. Аңаа аңгы-аңгы яамылар болгаш ведомстволар хаара туттунган. Тодаргай башкарылга болгаш чаңгыс аай хөдөлүшкүн херек» — деп, Шолбан Кара-оол демдеглээн.

Найысылалдың архитектурлук аян-шинчизи

Ол чөвүлел хуралга найысылалдың база бир чугула айтырыгын—Кызылдың төп кезээнде чаңгыс каът ыяш бажыңнарлыг кварталдың тудуун сайгарган. Сайгарлыкчылар эптиг черде турар хуу ыяш бажыңны садып алгаш, ооң орнунга шилден кылган садыг төвүн азы кафени, оон туржук 3 каът гаражты тудуп турар. Ындыг участка чогуур инфраструктураны, оода-ла машина-балгат тургузар черниң чогу билдингир, чаа тудуг найысылалдың ниити хевирин база үрөп турар. Бо чүүлү көргөн кызылчылар хоорайның кол архитектору

кайнаар көрүп турар чүвөл деп чөптүг айтырыгны салып турар.

Бо айтырыгны Шолбан Кара-оол чугула айтырыгларның санынга кириген. Тудуг кылырыңа чөпшээрел алыры азы чер участогунуң ажылгаарыңа көрдүнгөн хевирин өскертир—бирги шийтпирлээр айтырыг. Маңаа хой-ниитиниң, депутаттарның шыңгыы контролю херек.

Кандыг-даа чөпшээрел албайн, ооң дугайын кымга-даа муниципалдыг чогуур албан черинге-даа, кожазында участоктарның эзлеринге-даа дыңнатпайн, чер ээзи туралаан-на тудуун кылып алыр, чүгле оон соонда бодунуң ажылын хоойлуга дүүштүрүп алыр чорукту соксадыр херек. Найысылалдың девискээринде кылдынып турар кандыг-даа ажилдар Хуралдың болгаш мэрияның кичээнгейинин төвүңе турар ужурлук. Кажар кижилерниң кара туразында аажылаашкынарын дуйшавар, моон соңгаар ыңдыг чүүлдерни катаптаваз кылдыр кеземче хүлээдири чугула. Ол сорулганы боттандыраары-биле муниципалдыг төлээлекчи органның деңнелинге, эргежок чугула апарганда, Дээди Хуралдың деңнелинге чогуур нормативтиг баазаны ажылдап кылып болза чогуур.

Хоорайның архитектура албанын күштелдирер болза

эки. Ону удуртурун чөвүлел хуралга киржип келген архитектор Орлан Ойду-оолович Донгакка саналдаан, ол амгы үениң күүсеттинген (Арбитраж суду) болгаш күүсеттинип турар (Аныктар ордузу) хөй санныг төлевилелдериниң автору.

Найысылалдың кол архитекторунун албан-дужаалын ээлээр кандидатураны эрге-чагырганың төлээлекчи органы-биле сүмележири-биле хоорайның нормативтиг эрге-хоойлу актызынга өскерилге кириер сорулганы Кызылдың Төлээлекчилер хуралы салган.

Контроль чорудар аңгы-аңгы черлерни мэрияга чаңгыс аай хайгаарал тургузуу кылдыр каттыштырар.

Контролдуң бүгү хевирлерин мэрияның составыңга чаңгыс тургузуг кылдыр каттыштырар деп, Кызылдың мэри Владислав Ховалыг дыңнаткан. Кожаларының бок-күзүрүмнү кайы хамаанчок төп турарың дугайында, ажык люктар дугайында, доктаамнарда тайгыр доштар дугайында, кээп дүш-

кен орук демдээниң дугайында, кым-бир кижиниң бодунуң туразы-биле тудуг кыла бергениниң дугайында, квартиразын эде кылып эгелээниниң дугайында, 23 шактың соонда үнген шимээн-дааш дугайында болгаш өске-даа бүгү хажыдышкынарың дугайында медээни Чаңгыс аай диспетчер албанынче дүн-хүн чок ажылдаар 2-31-42 деп телефонче долгааш, дамчыдып болур.

Чуртталга-даа, чер-даа контролю, административтиг комиссияның ажылы-даа чаңгыс тургузуга—контроль органыңа мөөңнеттинер. Хоорайның Төлээлекчилер хуралы эрткен чылда болган сөөлгү сессияларының бирээзинге ол бүрүн эргелерни мэрияның аңгы-аңгы департаментилеринден үндүргеш, чаңгыс черге чыырының дугайында дугуржулганы кылган.

Кышкы кара хөөнү канчаптарыл—эртемденнерниң саналы

Кышкы үеде кижиниң эт-кежинден адырылбас кара хөөнүң айтырыы дүүнүгү айтырыг эвес дээрзи билдингир. Ол кышкы хепти «карартыр будуп» каар, а оңнуг идик-хепти химиктиг арыглаашкын черинге дужаарынче албадаар, квартираларны чыл санында чамдыкта ийи удаа чугайлаарын негээр,

хоренги-биле эртемде Любовь Тас-оол, Юрий Ка Наталья Янчат, Светлана Кокова олар Кызылдың бо хоорай чоогунуң хар кыды химиктиг элементилерниң далыңга шинчилел чорунар. Суугу одаар хуу бажыңнарың чоогундан алган хөо 89-97 хуу дээрзин көргөн. Хоорайның мурнуу-бар талазында үлетпүр зонада оон арай эвээш—68-76 болган. Ооң чылдагаанын темденнер үлетпүр котельяларында хөмүр-даш, суу одааныңа деңнээрге, ба долзуу-биле хып каар деп даратканнар. Кызылдың со хат чок талазыңа (хем оларынга) ыштың хемчээли 2 чылда 20-32 хуу чедип тур болза, 2012 чылда 60 хуу дир өскөн. Ооң чылдага демир-бетон кылыглар бол асфальт заводтарыңа немей ийи котельяны тутканы, бажыңнарың санының өскө болган.

Кызыл хоорайның эң «арыг» болгаш «хирлиг»

микрорайоннары

Бистиң ажылгап турары агаарның, сугнуң, аш-чем ачы-дузазының шынарын хагаараар Росхереглелхайгал чери харда хөөнүң кай хире бар болуп турарыңга кай шинчилел кылбайн туду Кадыг одаар чүүлү өрттериниң нормаларын сагып турарыңга контролду боттандыраары черле албан. Агаарыштың дугайында медээлер аңаа гидрометтөп берип турар. Специалистерниң санап турары-биле алырга, кышкы үе 1,08 ПДК-дан 3,9 чедир дашан-чурагайларны адап турар. Агаарга ыштың чыгыр эң үе хемчээли бирээден көвүдөр ужурлук дээрзин барымдаала болза, Кызылда ол нормалар каш катап ажыг дээрзи молдун.

Хөөнүң болгаш химиктиг элементилерниң эң мөөңнеттинип турар чери Кызыл болгаш автозаправкалар чоругу, хуу бажыңнар болгаш транспорт хөй аргыжар оруктаны болуп турар. Хоорайның чөөн талакы болгаш хемчээли девискээрлерни Каа-Хем суурунуң бир кезин болгаш дача участоктарын «арыг» деп санап болур. Ипподром болгаш «Спутник» араа база арыг черге хамаарыштырар, ажырбас.

Наталья Янчаттың санап турары-биле алырга, ЧЭТ чоо бодунуң чылыдылга-электротөвүнүң «буруузу-биле» хирли болуп турар эвес, а ону дегандыр хөйү-биле туткан суугу одаар бажыңнарың уржук ЧЭТ-тиң үндүрүп турар хөө экологтук нормаларга дүжүктүр деп, эртемден санап турар. Хоорайны хөмө ап турар кара ыш дээрже хуу бажыңнарың суугузуң болгаш хөмө дажының болгаш чамдык котельяларны катап ажылдап эгелээниниң түннели-дир.

(Уланчылыг).

Кызыл хоорайның Төлээлекчилер хуралы.

Байыр чедириишкини

ачавыс Шулуун-оол Маадырович Биче-оол январь 17-де 70 харлаар. Ачавыс-
ында совет, партия ажылынга ажылдап чорааш, хүндүлүг дыштанылгаже үнгөн.
ың хоочуну, Ленин, Сталин болгаш Токаның юбилейлиг медальдарының эдилек-
ем кожууннун хүндүлүг чурттакчызы. Амгы үеде Шуурмак суурнун пенсионерлер
с черниң депутады. Ынчангаш ачавыска ам-даа узун назынны назылап, бистиң
рга-сүмезин берип чоруурун күзөвишаан, дараазында одуругларны йөрээдивис:
и алдар адын тудуп чоруур
а чоргаарланмас аргавыс чок.
тка төлөптиг сен.
ик шупту сенде, ачай.
ы-төлүн эртем-билиг чедирер дээш
ыр-дыш чок чорааныңны утпас-тыр бис.
-даа малың кадарбышаан,
ык-дузаң көрүп чор бис.
утты, чеден хемни
инниг ажып алдың,
рны харым дээр бе,
омак чурттап чор-ла, күжүр ачай!

Ажы-төлүндөн.

Пров А.В. ОГРН 311434511700141 Товар сертифицирован

Меха "Глория"

Киров

ИДКИ

20%

ем Вас с 10.00-19.00

т! Рассрочка на 6 мес. без переплаты!

шапки из натурального меха по ценам производителя.

и 12 января - КДЦ г. Ак-Довурак (ул. Чкалова, 21)

14 и 15 января - КДК г. Чадан (ул. Ленина, 29)

оя - ДК им. С. Базыр-Оола пгт. Каа-Хем (ул. Зеленая, 10а)

оя - Каа-Хемский РДК с. Сарыг-Сеп (ул. Енисейская, 145)

рассрочку предоставляет ОАО ОТП Банк Лиц. №2766 от 04.03.08 г.)

ействия акции спрашивайте у продавцов-консультантов

Меховая королева

г. Киров

января с 9-18ч. в ДК

н.

января в ДК с. Сукпак.

1 января в ДК им.

Ак-Довурак.

МАРКА

ХОВЫХ ИЗДЕЛИЙ

Оия, норка, мутона

ОВИКИ, головные уборы

ый выбор осенних курточек от производителя!

РАССРОЧКА И КРЕДИТ

от ЗАО «Альфа-Банк» № 1326 от 03.01.93

Регионнар аразында делгелге компаниязы

«Меридиан»

Ярмарка

Чонувустун
кичээнгейинге!

Мутон, норка

кежинден дараан

топнар, бөрттерниц

чаа хевирлерин

делгеп, садып тур.

Банк дамчыштыр

чээлиге садып ап

болур.

13,14,15 января 2014г. в Центр культуры им. Солаан Базыр-оола

п. Каа-Хем,

ул. Зеленая 10 а.

16,17,18 января 2014г. в Дом культуры г. Чадаан, ул. Ленина 29.

19,20 января 2014г. в Дом культуры с. Тээли, ул. Гагарина 36.

21 января в ДК им Олега Намдараа п. Кызыл-Мажалык, ул. Хомушку Василия 82.

Извещения

В администрацию муниципального района «Бай-Тайгинский кожуун Республики Тыва» поступило заявление от гражданина **Сарыглар Артем Борбак-ооловича** о предоставлении в аренду земельного участка из земель сельскохозяйственного назначения для сенокосения с общей площадью 43737,00 кв. м., расположенного по адресу: Республика Тыва, Бай-Тайгинский район, с. Хемчик, урочище «Кызыл-Хараган».

В рамках действующего законодательства администрация муниципального района «Бай-Тайгинский кожуун Республики Тыва» в течение 30 дней со дня опубликования данной информации принимает письменные возражения по данному заявлению по адресу: Республика Тыва, Бай-Тайгинский кожуун, с. Тээли, ул. Комсомольская, д. 19, каб. № 222.

Главный специалист отдела экономического развития и земельно-имущественных отношений администрации Чоштак К. Д.

В администрацию муниципального района «Бай-Тайгинский кожуун Республики Тыва» поступило заявление от гражданина **Хертек Сергек-кыс Кызыл-ооловны** о предоставлении в аренду земельного участка из земель сельскохозяйственного назначения для ведения личного подсобного хозяйства с общей площадью 24000,00 кв. м., расположенного по адресу: Республика Тыва, Бай-Тайгинский район, с. Шуй, местечко Базырак-Адаа, в 7,6 км, к северо-западнее от с. Шуй.

В рамках действующего законодательства администрация муниципального района «Бай-Тайгинский кожуун Республики Тыва» в течение 30 дней со дня опубликования данной информации принимает письменные возражения по данному заявлению по адресу: Республики Тыва, Бай-Тайгинский кожуун, с. Тээли, ул. Комсомольская, д. 19, каб. № 222.

Главный специалист отдела экономического развития и земельно-имущественных отношений администрации Чоштак К. Д.

В администрацию муниципального района «Бай-Тайгинский кожуун Республики Тыва» поступило заявление от гражданина **Хертек Орлан Кара-ооловича** о предоставлении в аренду земельного участка из земель населенных пунктов для ведения личного подсобного хозяйства с общей площадью 2210,00 кв. м., расположенного по адресу: Республика Тыва, Бай-Тайгинский район, с. Шуй, ул. Лесная, д. 8 а.

В рамках действующего законодательства администрация муниципального района «Бай-Тайгинский кожуун Республики Тыва» в течение 30 дней со дня опубликования данной информации принимает письменные возражения по данному заявлению по адресу: Республики Тыва, Бай-Тайгинский кожуун, с. Тээли, ул. Комсомольская, д. 19, каб. № 222.

Главный специалист отдела экономического развития и земельно-имущественных отношений администрации Чоштак К. Д.

Тыва Республиканың Күрүнениң бюджет албан чери «Тыва Республиканың күрүне эрге-чагыргазының күүсекчи болгаш хоойлужудулга органнының ажыл-агый эргелелиниң» коллективи килдис начальниги Ооржак Чечек Аржак-овнага ооң авазы

Мария Ангыраковна САРЫГЛАРНЫҢ

мөчээни-биле кажыыдалды илередип тур.

УК-ЫЗЫГУУРУВУС ТУДУШ

Найысылалга чурттаанымдан бээр бежен чылдың «алдын» күзү — меңээ улуг болушкун. 2012 чылдың сентябрь 14 — Кызыл хоорай хүнүнүн байырлалы, делегейде алдаржаан сураглыг тыва артист Максим Мунзуктун төрүттүнгениннен бээр 100 чылы, Тывавыстың

ра, соонда орус дуган болгаш өске-даа бажыңнарны туткан. Хем-Белдиринге 3 чыл чурттаан Галимов Тандының Уургайлыгга чурттап турда, 1964 чылдың январь 7-де ужурашкан, бо сактыышкынны Д.Б.Данзын-оол бижээн.

Делегейге сурагжаан артизиви М.М.Мунзуктун 100 харлаанынга ту-

хөй каасталга-чалама, кижиге хире улуг хола бурганни олуртуп каан турган дээр чораан. «Хем-Белдири — дагылга, чүдүлге чери-дир» деп ыдыктап көөр турган. Галимов бажың кылыр ыяш кезип аар дээрге, Даа-Хамбы Хем-Белдиринден ыяш кезип болбас чер дээш чөпшээрэвээн.

Хем-Белдиринге чурттап чораан, ам Ээрбекте 75 харлыг Оюн Такталдың чугаазы: «Хем-Белдиринге ады Чалзап, шолазы Салчактын Дарган-Хамбы деп лама чайын, кыжын көшпес, чаңгыс черге чурттап олар, кадай чок, өг ажылы кылыр шавылыг кижиниң өө турган. Хем-Белдиринге бо талазынга 3 оваа бир суурга, амгы Ленин дааның кырынга 3 оваа, Дөгээ дааның кырынга 3 оваа турган. «Бо Хем-Белдири улуг хырынның, хөй чүве чиир чер, ынчангаш 3 черге 9 оваа дагыр».

Чалзап лама хүрээге олурбайн каапкан баарга, ону Салчак даады дөңгүлөп, хемчег ап, хүрээге дедир олуртуп чадааш, «хостуг дарган чор» дээш салыпкан. Ооң соонда Чалзап ламаны Дарган-Хамбы деп адай бергенин Д.Б.Данзын-оол өгбевис 1964 чылда-ла бижээн. Чыып бижи чораан чүүлдериниң, кыдырааштарының хөй кезии эртем-шинчилел институтунче боду дамчыткан кижиге.

Паралимпий оюннарының чемпиону Михаил Оюннун ук-ызыгууру база-ла өгбевис Д.Б.Данзын-оол биле тудуш. Ооң төрели Самбуу Оюн — алды оолдун адазы, Самагалдайга чурттап турда, хеймер оглу 8 айлыг турда оолдарының авазы аар аарыпта таварышкан, чок апарган. Ынчалза-даа Оюн Самбуу оолдарын түрөтпейн, өстүрүп алган. Самагалдайжылар ону «алды оолдуг, ак аъттыг Самбуу

Кызыл-оол Самбууевич Оюн — пион Михаилдин кырган-ачазы, а ачазы Оюн Кара-оол мээң Бу (Ишпес-Хелиң) кырган-ачамның зак (Узун-Хелиң) акызының уру оглу Хаяң Оюн — Михаилдин кырган-ачазы. Чемпион Михаил Оюннун кырган-ачазы — Д.Б.Данзын-оол төрели, а бирээзи — мээң төрө Ук-ызыгуурувус мындыг тудуш дин бадыйткап ор мен, амгы салывыс ону билип алыры күзүн Ада-өгбевисиниң мөзүзүндөн салгал вирлеттинер.

Танды кожууннун оюннары — вадан «контр» диртип, репрессия хөй таварышкан чон. Ооң уржуу чамдык аныктар дөргүл-төрелин билбес. Ол ышкан бурунгу нацис культуравыс, езу-чаңчылдары безин уттундура бээр часкан үтүрдү. Ынчалза-даа чоннун чус чылдарда амыдыралчы дуржулгадан шилиттинген, кижиниң угаан дерелинде быжыга берген, салдан салгал дамчып чоруур ниити ужу-уткалыг езу-чаңчылдарны тырттары берге. Төөгү, ук-ызыг кажан-даа балалбас. «Төөгү билке — төрээр, төрөл билбеске — рээр».

Улуг өгбевис, күш-ажылдың Кытук ордениниң база хөй медальдар эдилекчизи Данил Баткарович Данс оолдун чурттап эрткен амыдыралы Тываның төөгүзү-биле дорт харылзаа. Ол бодунун үезиниң шылгараңгай килериниң бирээзи чораанынга чоргааныр бис. 2014 чыл — биске юбилей чыл. Д.Б. Данзын-оол 110 харлаар, чаңгыс оглу Ким Данзын-оол Совет ваның 20 чыл оюнда өг-бүлө туткан. Лир чылын алдын кудазы болур.

Арат шөлүндө француз өңнүү-биле.

төөгүзүндө туруп көрбээн спорттун бедик чедишкени — Лондонга болган Паралимпий оюннарынга киришкеш, алдын болгаш мөңгүн медальдар чаалап эккелген Михаил Оюннун ады бүгү Россияга, төрөөн Тывазына динмирээн. Бо онзагай болушкуннарның девинге алыскаш, өөрүшкүдөн хүндүткелдиг өгбевис Данил Баткарович Данзын-оолду сактып келдим. Ол — Кызыл хоорайның эң баштайгы чурттакчызы. Ооң дугайында төөгү номнарында бар. Д.Б.Данзын-оол — ТАР үезинде баштайгы дээди эртемниг интеллигент тыва кадрларның бирээзи. Ооң төөгү дугайында бижээн ажилдары, кыдырааштары хөй. Чамдыызы бистиң өг-бүлөвис архивинде кадагалаттыгган.

Чижээлээрге, «Баштайгы бажыңнары» деп эгедэ: «Хем-Белдиринге Табаев (хакас), Андрей Иванович Галимов (татар), Василий Ноговицын (орус) олар амгы Кочетов кудумчузунун үстүнге баштайгы үш бажыңны кылып алгаш, чурттап турганнар. Хоорай тудар дээш келген ажилчынар эгезинде даштын малгаш-биле чаап кылган бажыңнарга чурттап турган. Оларны «мазанги» деп адаар. Соонда албан черлери болгаш чурттаар бажыңнарны тудуп эгелээн. Крюков дээр чурттакчы бодунун бажыңының кырынга суг иштинге (аквариум) дириг балыктар тудуп, азырап турган. Хоорайның эринде амгы Кызыл партизаннар тураскаалының чоогунга «Переселенческий комитет» деп 2 каат конто-

раскааткан хемчеглерге солун аалчылар — Франциядан төлээлер-биле хол тутчуп ужуражыр аргалыг болганыыс — база-ла улуг өгбевис Д.Б.Данзын-оолдун буюны. Максим Мунзук — оолдарым кырган-ачазы Данил Баткаровичиниң дуңмазы, бажыңывыска бо-ла кээр. Ынчан бис ирем, кадам суг-биле 2 каат бажыңга кады чурттап турган бис. Улуг өгбелеривис хөөрежи бергенде дыңнаарга, кайызы-даа кончуг төөгүчү, чугаакыр, сөс-домаа чечен-мерген, билбези-ле чок улус. Д.Б.Данзын-оол ирем дуңмазы Мунзук келирге, аът баштыг игилинге кады ырлажыр-даа. Сонуургаачал болгаш ындыг ийик мен бе, оларның чугаазынче бо-ла кулак сала бээр мен. Сөөлүндө радиожурналист апаргаш, Д.Б.Данзын-оолдун тоолчу чугааларын эфирже үндүрген мен. Ооң шаандакы Кызыл дугайында улуг кижилерден дыңнаан солун чугааларының чамдыызын утпаан мен.

1912 чылда Булук деп черден Галимов Хем-Белдиринге көжүп келген. Ол Даа-Хамбы деп ламаның багай аңмаар бажыңын дилеп алгаш, ону септеп, соңгалар кылгаш, аңаа чурттап эгелээн. Ол үеде Хем-Белдиринге Даа-Хамбыдан өске кым-даа чурттабайн турган. Ол ламаның өөнүн турган чери амгы парк кирер көвүрүг аксынга, сеп эринге турган. Ол өг турган черниң адаанга, амгы стадион шөлүнге, тываларның тейлеп, дагыр черинге бир даш оваа, бир чадыр оваа турган. Ол овааларга

Оюн Михаил биле С. Данзын-оол.

дижир» деп Д.Б.Данзын-оол ирем дуңмазынга аажок чоргаарланып сактыр кижиге. Алды оолдун бирээзи

Светлана ДАНЗЫН-ОО
Чуруктарны хууда архивтен ган.

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Информатизация болгаш харылзаа яамызы.

Кол редактор
И.М. ДАМБА-ХУУРАК.

Индекс 667000. Кызыл хоорай, Красноармейская, 100.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор—2-01-35, редакторнун дузалакчызы — 2-30-69, редакторнун оралакчызы — 2-19-87, бухгалтерия — 2-18-10.

КИЛДИСТЕР: Ниитилел-политиктиг килдиз—2-17-91, 2-17-05. Экономика килдиз — 2-40-77. Социал камгалал болгаш хөй-ниити амыдырал килдиз — 2-03-88. Очулга килдиз — 2-03-87. Реклама, чарлал килдиз — 2-18-10, сот.тел.: 8-923-383-78-88. Тел/факс (394-22) 2-30-69.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонне долгаар. Неделяда үш катал үнер. Хемчээли парлаан 4 ама. Тираж 7526. Чагыр 4. Номериң парлагже дужаганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.

Расч. счет № 40603810900004000277 Корр.счет № 30101810500000000735 БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001
ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.
Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникациялар адырынга хайгаарал талазы-биле федералдыг албанның Тыва Республика талазы биле эргелели «Шын» солунну 2012 чылдың декабрь 3-те бүрткүз. Херечилелдугаары — ПИ № ТУ17-00068. Индекс 11530, 31730.
«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко, 1).
Солунда парлааттыгган материалдарның авторларының бодалдары редакцияны туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айтыгган саннары болгаш өске-даа фактылардың дыңнадылары дээш авторлар боттары харылаар.